III Congrés d'Estudis de la Marina Alta (1990)
Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta
Institut Juan Gil-Albert, 1992
ISBN 84-7784-052-0
pàg. 367-379

LA CATEDRAL DE LA MARINA: UNA GRAN ESGLÉSIA NEOGÒTICA A BENISSA

JOSEP LLUÍS CEBRIAN I MOLINA

UN GRAN TEMPLE PER A UNA PETITA TAULA: LA PURÍSSIMA XIQUETA

La construcció de l'església neogòtica de Benissa està molt relacionada amb la devoció a la Puríssima Xiqueta, pintada sobre una taula de fusta de reduïdes dimensions. Cal esmentar també l'interés i l'esforç dels franciscans de la vila, especialment del pare Melcior de Benissa.

L'origen de la Puríssima Xiqueta (1), avui patrona de Benissa, està envoltat per la llegenda. Mossén Roc Chabàs la resumia així a la seua revista *El Archivo:*

> «*La Pusísima Chiqueta.* Estos días pasados se han celebrado solemnes fiestas á la Purísima chiqueta en Benisa. Es proverbial la religiosidad de esta villa y su devoción á este título. Dice la tradicion de padres á hijos que en 1624 se presentarion á la puerta de Juan Vives, vecino de aquella, dos peregrinos que son obsequiados y asistidos por amor de Dios y de la Virgen. En pago de su agradecimiento dejaron una pequeña tabla con una pintura, casi miniatura, de la Purísima Concepción, como acostumbraba Juanes á pintarla, es decir, rodeada de los atributos. Parece que el retablo (*sic*) fué guardado en el fondo de una caja y que repetidas veces apareció sobre la ropa de que estaba llena.
>
> Juan Vives murió, legando el retablo a la Parroquial, en cuyo trasagrario fué colocado por el beneficiado Mosén Pelló. Algún tiempo después era llevada la imagen á casa de Miguel Feliu, moribundo, quien recobró el sentido y la vida.
>
> Este hecho que la tradicion asegura como milagro, fué el principio de la devoción y el entusiasmo de Benisa por la Purísima chiqueta. En todas sus tribulaciones han acudido á ella y le atribuyen en su fé el haberse visto libres de la cólera en 1834, 1854, 1855, 1860, 1865 y 1885...» (2).

El pare franciscà Manuel Fabregat (3) recollí extensament aquesta llegenda després de la guerra d'Espanya la qual ha estat tractada literàriament fa uns anys per l'escriptor Bernat Capó:

«Dicen las crónicas que corría el año del Señor de 1624. Los moriscos ya habían sido expulsados y las puertas de acceso a la villa quedaban abiertas sin temor alguno ante la ausencia del enemigo. Gentes de Mallorca y Cataluña vinieron a llenar los huecos que los sucesivos decretos de expulsión (dels moriscos) iban creando. El mes lo era el de abril, el más bello entre sus otros hermanos. En abril, ya es sabido, suele llover, en algunas ocasiones torrencialmente, en otras con acompañamiento de gran aparato eléctrico. Aquella noche la tormenta debió ser impresionante. La gente se recluyó en sus hogares antes de lo acostumbrado, mientras en las calles el agua formaba ríos y fango. Dos hombres avanzan, penosamente bajo el aguacero. Desconocen el pueblo y, por tanto, no saben si existe una mala posada. Una luz en la ventana les incita a llamar a una puerta. La respuesta no se hace esperar. El dueño de la casa acude presto a la llamada y sin mediar palabra hace que los desconocidos visitantes traspongan el umbral. Se aviva el fuego del hogar, se prepara un ligero yantar, al que se acompaña una jarra de vino casero, y los hombres van recuperando sus fuerzas y entrando en calor ante la mirada complacida de la dueña de la casa y la de, un tanto inquisitiva, del esposo. Dice la leyenda que se trataba de dos peregrinos en ruta hacia lo desconocido quienes, ante la buena acogida que se les había dispensado, solicitan albergue para pasar la noche. No

piden cama ni comodidades, sólo que les dejen extender unas mantas junto al hogar, unos troncos para avivar el fuego y nada más. Juan Vives, el dueño de la casa, titubea un instante, lo necesario para que la esposa tome la iniciativa y con la celeridad propia de toda buena campesina extiende dos jergones a los visitantes quienes se acomodan tras desear las buenas noches a los caritativos esposos.

Al día siguiente, Juan Vives y su esposa, pese a ser madrugadores, se encuentran con los peregrinos ya están levantados, los jergones apilados y las mantas debidamente dobladas. Los visitantes, que aceptaron la leche recién ordeñada y humeante, en el momento de la despedida entregan a la dueña de la casa un cuadro de pequeñas dimensiones que representan a la Purísima Concepción pintada directamente sobre la madera y orlada con catorce alegorías. Y tras agradecer las atenciones recibidas desaparecieron con el mismo misterio con que habían llegado. Nadie en el pueblo pudo dar fe de su presencia en las calles, con ninguna persona hablaron. Silenciosamente reanudaron su caminno, toda vez que habían cumplido su cometido. La voz popular, a tenor de lo que sucedió más tarde en los días y meses posteriores, habló de los visitantes como de ángeles llegados a Benisa con el único y exclusivo objeto de entregar tan precioso legado. Desde entonces, aquí está el cuadrito como prueba palpable de que llegó al pueblo un afortunado día de un lluvioso mes de abril.

La esposa de Juan Vives, a la que la leyenda no valora debidamente y a la que no da nombre alguno y que muy bien pudo llamarse María, agradeció con verdadero entusiasmo el presente recibido y lo guardó, como oro en paño, en el viejo arcón familiar. Cual no sería su sorpresa cuando a la mañana siguiente, al levantarse de la cama, lo primero que vieron sus asombrados ojos fue el retablo* instalado sobre el arca, reclinado ligeramente sobre la encalada pared. Pensó María que el esposo lo había sacado por algún motivo y volvió a guardarlo en el interior del baúl. Día tras día, por espacio no inferior a un mes, se repitió el prodigio. La buena mujer, intranquila, nerviosa y un tanto asustada, lo puso en conocimiento de su marido, quien con cierta luz de duda en sus ojos, reintegró la pintura al arcón y cerró con llave. Al otro día fueron madrugadores, más de lo acostumbrado, pero la Virgen lo había sido mucho más y de nuevo ocupaba el lugar por Ella deseado. Vives quiso repetir la experiencia para cercionarse definitivamente del hecho y éste se produjo sin pauda alguna.

Tras las pertinentes deliberaciones familiares, los esposos decidieron dar cuenta del suceso al señor cura quien, en honor a la verdad, no dio demasiada importancia al caso. Es doctrina de la Iglesia comprobar con minuciosidad todos y cada uno de los detalles cuando de acontecimientos sobrenaturales se trata. Juan Vives decidió colgar debidamente el cuadro en su habitación, pero la Virgen no había llegado al pueblo para estar en el interior de una casa por muy caritativos y creyentes que fueran sus moradores. Así que unos días aparecía descolgado y otros el pequeño cuadro tomaba una extraña inclinación. Avisado de nuevo el cura decidió, más por atención a la familia que por propio convencimiento, llevar el retablo a la iglesia y dejarlo en uno de los laterales del altar mayor. La Virgen estaba en el sitio adecuado, pero los beniseros no sabían aún que más tarde iba a convertirse en suy muy amada Patrona...» (4).

Aquesta petita taula de Benissa rep en l'actualitat el nom de *Puríssima Xiqueta*. L'accepció fa referència al tamany menut de la pintura i no a l'edat aproximada de la figura que representa, la qual ofereix la imatge d'una jove que ha passat ja l'adolescència. Prova d'açò és que la taula va rebre antigament el nom de *Purísima Xicoteta*, en contraposició a una de tamany natural que els franciscans tenien a l'altar major de l'església de llur convent:

> «Al inaugurarse la iglesia se puso en el altar mayor por titular una imagen de la Purísima Concepción de tamaño natural pintada sobre lienzo grande. (..) Esta imagen, conservada hasta el presente en el altar mayor como lienzo corredizo que cerraba el nicho donde posteriormente se había colocado una imagen de talla vestida, ha sido destruida y quemada juntamente con el altar y todo lo de la iglesia y coro (...) y siendo la imagen del retablito la Purísima y la del convento también la Purísima, para saber de cuál hablaban, al pueblo espontáneamente se le ocurrió señalar a la del retablito con el calificativo de *chicoteta* que, según el diccionario valenciano, significa cosa pequeña sin otra acepción y así quedaba distinguida de la del convento que era la grande, y tanto, como que era de tamaño natural» (5).

A les darreries del segle XIX, el clergat local va intentar espanyolitzar el títol de la Puríssima Xiqueta substituin-lo per la traducció servil i coenta de *«Purísima Pequeña»*. El poble de Benissa sabé reaccionar a temps defensant la seua llengua i el veritable nom de la patrona. Quan els capellans que venien a sermonejar per festes, deien a la trona allò de la Puríssima *«Pequeña»*, el poble manifestava el seu descontent. Al remat, els rectors de Benissa havien d'advertir als capellans forans que veien a

predicar que no intentaren de traduir el nom de la Puríssima Xiqueta. Tan peregrina idea va ser cosa del clergue xativí Agustí Furió, en un llibret seu de l'any 1879 (6).

La taula de la Puríssima Xiqueta té unes mides de vint-i-set per trenta-vuit centímetres. Es tracta d'una pintura sobre fusta directament, sense llenç preparatori. És possible que en un principi formàs part d'un xicotet retaule portàtil.

El cos de la Immaculada apareix voltat per alguns dels emblemes i al.legories de la lletania lauretana. Aquests símbols que acompanyen Maria, tenen uns retolets en llengua llatina. Són com una mena de comparacions poètiques que fan més assequible al poble pla el complicat esquema teològic que defensa la immaculada concepció de Maria, ço és, el seu naixement sense pecat original. La defensa de la puresa de Maria fou força estesa a la confederació catalano-aragonesa des del segle XII. Els franciscans s'instituiren en els seus més fervorosos defensors, tenint a la contra els dominicans, els quals seguien les tesis del doctor Tomàs d'Aquino, Sant Bernat de Claraval, Sant Agustí, Sant Anselm, Sant Joan Crisòstom i el Papa Inocenci III.

Cal recordar que els franciscans estan presents a la vila de Benissa des del 1612 (7), dotze anys abans que ocorrís el suposat miracle dels peregrins que portaren la Puríssima Xiqueta. És ben probable que foren els franciscans qui portarien a Benissa la petita taula joanesca, fomentant el culte a la Immaculada per tota la contrada. No debades, en inaugurar llur església conventual, instal.laren a l'altar major un llenç gran pintat que representava la Immaculada.

Tornant a la Puríssima Xiqueta, comentarem les al.legories que l'envolten d'esquerra a dreta, en el sentit contrari a les agulles del rellotge:

1.— **El sol.** ELECTA VT SOL. Escollida com el sol.

Càntic de Càntics 6, 9: «Quae est ista quae progreditur quasi aurora consurgens, / Pulchra ut luna, electa ut sol. / Terribilis ut castrorum acies ordinata?» ¿Qui és aquesta que s'aboca com l'aurora, / bella com la lluna, resplendent com el sol, / terrible com els esquadrons amb estendards?

El sol és l'encarnació diària de la llum, de la calor, del foc, del principi creador de la vida. L'oposició sol-lluna és paral.lela a la dels principis masculí-femení. Alguns pobles primitius pensen que els ulls del cel són el sol i la lluna. El color del sol és el grog i el seu metall l'or.

2.— **La torre.** TVRRIS DAVID. La torre de David.

Càntic de Càntics 4, 4: «Sicut turris David colllum tuum, / Quae aedificata est cum propugnaculis». El teu coll és com la torre de David, / construïda com les fortaleses.

La torre és un símbol del poder, però pel seu espai interior tancat i inaccessible, pot simbolitzar també la virginitat. És per això que sovint es compara Maria amb una torre d'ivori. En el cas que ens ocupa, rep el nom de la torre de David perquè fou el cos pur que dugué al seu si el descendent del llinatge de David.

La torre expressa un sentit d'elevació, d'ascensió espiritual. La trobem en un estat intermedi entre el cel i la terra, com una mena d'escala que posa en comunicació ambdós estaments còsmics.

Una torre amb tres finestrons acompanya sempre Santa Bàrbera i constitueix un dels arcans majors del tarot: la torre ferida pel llamp.

3.— **El roser.** ROSE IN. Rosa a (Jericó).

Ecclesiasticus 24, 18: «Quasi palma exaltata sum in Cades, / Et quasi plantatio rosae in Iericho.» *Eclesiàstic 24, 14:* M'hi he fet gran com una palmera d'Engandí, / com plançons de rosa a Jericó.

Les roses estaven consagrades en l'antiguitat clàsica a la deessa Venus-Afrodita. Emblema de l'aurora i la primavera, és també símbol de l'amor i la discreció. Quan és vermella pot representar també la sang vessada per Crist.

4.— **El xiprer.** CIPRESSVS (in) SION. Xiprer a Sió.

Ecclesiasticus 24, 17: «Quasi cedrus exaltata sum in Libano, / Et quasi cypressus in monte Sion». *Eclesiàstic 24, 13:* M'hi he enlairat com un cedre del Líban, / com un xiprer de les muntanyes de l'Hermon.

El xiprer és un arbre sagrat en moltes cultures. La seua vida és llarga en anys i per això representa la immortalitat. Tanmateix, a l'antiguitat va simbolitzar la mort, perquè una vegada és tallat mai no torna a créixer. Aquest és el sentit pagà que tenen els xiprers dels nostres cementiris.

Té també un caràcter fàl.lic, de generació i alhora de la mort i l'ànima immortal. És un arbre perenne, perfumat i sempre verd, de fusta incorruptible com la del cedre. El seu fullam és de tonalitats obscures i el cristianisme el relaciona amb l'angoixa, la immortalitat o la mansuetud.

5.—**El lliri.** LILIVM (inter) SPINAS. Llir entre cards.

Càntic de Càntics 2, 2: «Sicut lilium inter spinas, / Sic amica mea inter filias». Com un lliri entre els cards, és la meva amiga entre les donzelles.

El gran poeta català Ausiàs March utilitzà sovint el recurs poètic «Llir entre cards», per tal d'ocultar el veritable nom de la dona objecte dels seus versos. Sens dubte,

N'Ausiàs s'inspirà en el *Càntic de Càntics del Rei Salomó*, que per cert, no és de Salomó.

El lliri és la flor per excel.lència de la Mare de Déu. Simbolitza la llum, la puresa, la innocència i la virginitat. Paradoxalment, té una connotació fàl.lica ben clara.

El lliri entre les espines, un dels emblemes de la Immaculada, simbolitza la puresa conservada entre els pecats. El lliri apareix també en la iconografia de l'Anunciació o Encarnació, bé a la mà de l'arcàngel Sant Gabriel o bé dins d'una florera.

6.— **La font.** FONS SIGNATVS. Font segellada.

Càntic de Càntics 4, 12: «Hortus conclosus soror mea, sponsa, / Hortus conclosus, fons signatus». Ets un jardí reclós, germana meva, esposa! / un jardí reclós, una font segellada.

La font és receptacle oferidor d'aigua, còmplice de la profunditat del secret i clau del seu accés. El cristianisme dóna a la font un significat de purificació i benedicció, assimilant-la a l'aigua de la vida.

El fet que l'aigua hi brolle contínuament simbolitza la força vital de l'home i de totes les substàncies. Els quatre costats de la pica inferior recorden els quatre rius que naixen al peu de l'Arbre de la Vida del Paradís i també, els quatre punts cardinals. La font ens resum la imatge de l'ànima com a origen de la vida interior i de l'energia espiritual.

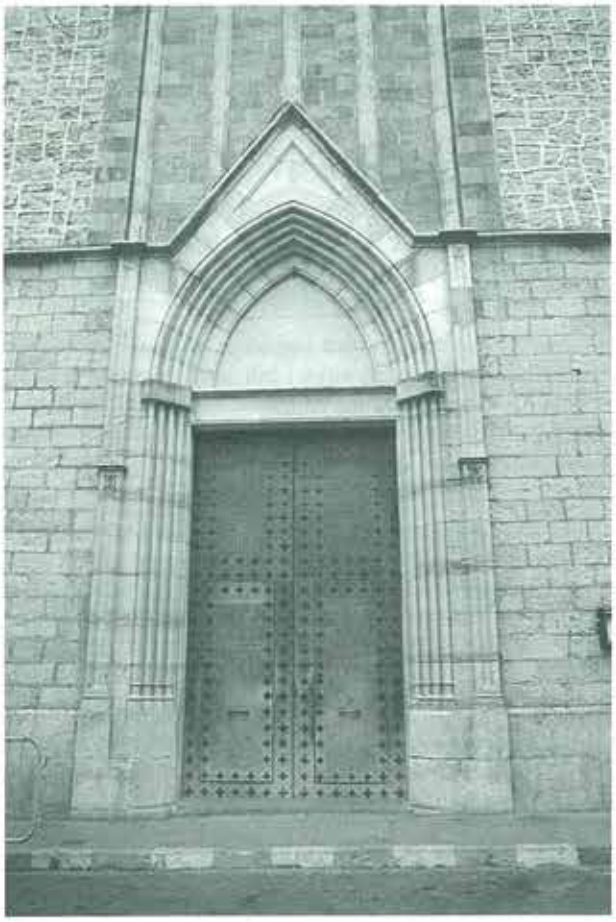

7.— **El jardí clos.** HOSTVS CONCLVSVS. Jardí reclós.

Ct 4, 12. Vegeu aquesta cita bíblica al número sis, on parlàvem de la font.

El jardí simbolitza el paradís terrenal i el celestial. Bíblicament, és la imatge de l'estat originari del ser humà sense pecat, contraposada a la ciutat sagrada —la Jerusalem celestial—, que simbolitza la fase final. El Càntic de Càntics compara ací el jardí amb el cos de l'estimada. La tanca aïlla el jardí del món exterior, convertint-lo en un microcosmos. Es converteix així en un veritable refugi front al món, acostant-se al valor de l'oasi i l'illa.

Un verger voltat de murs simbolitza les dificultats i obstacles que cal superar per tal d'alcançar un alt grau espiritual. Així mateix, la closa fa referència a les parts íntimes del cos de la dona.

El jardí és un àmbit on la natura ha estat domesticada per l'home, sotmesa i ordenada, seleccionada i closa. És el contrari de la natura incontrolada i selvàtica. Els jardins són escenari d'unions amoroses, s'hi colguen tresors i de vegades es soterren cadávers producte d'un crim.

8.— Un **Creixent lunar** als peus de la Puríssima Xiqueta. PVLCHRA UT LVNA. Bonica com la lluna.

Ct 6, 9. Vegeu el núm. 1, quan parlàvem del sol.

La lluna en l'antiguitat s'ha identificat amb deesses com Artemissa (Diana o Semele), Ixtar, Hathor i Anaitis. Existeix una connexió entre el cicle de les fases llunars i el cicle fisiològic de les dones: estem davant un ritu de fecunditat. La lluna esdevé així com la Senyora de les dones. És per això que Nostra Senyora és representada sobre una lluna, per tal d'expressar l'eternitat sobre allò que és mutable i transitori. La lluna s'identifica amb la nit, amb una connotació maternal i protectora (8).

9.— **La ciutat murada.** CIVITAS DEI. Ciutat de Déu.

Psalm 86, 3: «Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei!» S'han dit de tu, ciutat de Déu, oracles gloriosos.

D'ací pren nom l'obra cabdal de Sant Agustí: *La ciutat de Déu.*

La ciutat simbolitza l'ordre divinal perquè és un indret fortificat i urbanitzat, escaient per viure. Com a recinte tancat, simbolitza també la Verge Maria. Els murs que l'envolten tenen un caràcter màgic, salvaguarda dels seus habitadors. La Civitas Dei és la Jerusalem celest (9).

10.—**L'olivera.** OLIVA SPESIOSA (in) CAMPIS. Oliva frondosa dels camps.

Eclesiàstic 24, 14: «Quasi oliva speciosa in campis, / Et quasi platanus exaltata sum iuxta aquam in plateis». (M'he fet gran) com una olivera a la plana, m'hi fet amunt com un plàtan.

L'olivera estava consagrada en la Grècia antiga a Atenea, essent símbol de la força i del coneixement espiritual. Els romans la consagraren a Júpiter i Minerva.

L'oli del seu fruit està relacionat amb la llum (cresolets d'oli), amb la purificació (perquè neteja) i amb la fecunditat.

L'olivera pot viure molts segles i de fet, a la comarca del Ports conservem bancals d'oliveres bimil.lenàries, plantades en època romana.

Les branques d'olivera simbolitzen la pau entre la divinitat i els hòmens, com quan el colom retornà a l'arca de Noè amb una al bec.

Hom diu que els àrabs sols són feliços enllà on pot créixer l'olivera.

11.— **El cedre.** CEDRVS IN LIBANO. Cedre del Líban.

Eclesiàstic 24, 13. Vegeu l'apartat núm. quatre, que s'ocupava del xiprer i *Euli 50, 12.*

Els cedres dels monts del Líban eren uns arbres majestuosos. Per la gran altura que podien arribar a tindre, eren considerats com un símbol de les coses elevades i nobles. La seua fusta resistent simbolitza la força capaç de fer front a les pressions. Com totes les coníferes, és també emblema de la immortalitat. Segons una antiga llegenda, la creu de Crist era de fusta de cedre.

12.—**La palmera.** PALMA (in) CADES. Palma de Cadés.

Eclesiàstic 24, 18: «Quasi palma exaltata sum in Cades». M'hi he fet gran com una palmera d'Engaddí.

Les datileres poden viure més de tres-cents anys. A la ciutat d'Elx i en menor escala a la vila de Carcaixent resten encara parmerars. Llur tronc és elàstic i normalment resisteix el vent fort. Aquesta resistència i elasticitat fa de la palma un signe de victòria. A l'antiguitat clàssica les palmes eren símbol de triomf als jocs públics. Aquestes, sempre verdes, simbolitzen la vida eterna i la resurrecció. Per això el cristianisme acompanya d'una palma la representació de les figures dels seus màrtirs, al.ludint a llur triomf sobre la mort.

13.— **L'espill.** ESPECVLVM SINE (macula). Espill sense taca.

Saviesa 7, 26: «Candor est enim lucis aeternae, / Et speculum sine macula Dei maiestatis, / Et imago bonitatis illius». És resplendor de la claror eterna, mirall immaculat de la vitalitat de Déu, imatge de la seua bondat.

L'espill és símbol del coneixement, de l'autoconeixement, de la veritat i de la claredat. En aquest cas ve a simbolitzar el cor pur de Maria, morada de Déu. En la seua virginitat reflexa la divinitat la seua pròpia imatge en la figura de llur fill.

14.— **Porta clàssica.** PORTA CELI. Porta del cel.

Gènesi 28, 17: «Pavensque, Quam terribilis est, inquit, locus iste! non est hic aliud nisi domus Dei, et porta caeli». I s'espantà i digué: Que paorós és aquest lloc! No és sinó la casa de Déu i la porta del cel!

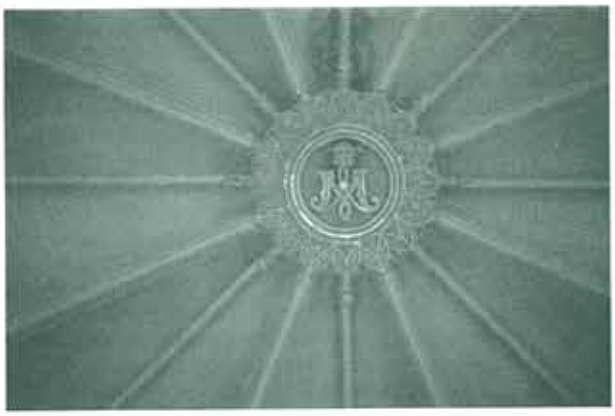

La porta és un símbol del pas d'aquest món a l'altre, de l'àmbit profà al sagrat. La porta oberta representa una invitació a penetrar a l'altre costat i significa un secret posat al descober. Maria, a través de la qual arribà al món el fill de Déu, es converteix en porta del cel. La porta dóna accés a la revelació, conduint a la vida eterna, al Paradís celestial.

21.— **L'estel.** STELLA MARIS. Estrela del mar.

Es tracta de l'única cita bíblica que no he pogut localitzar. L'estrela denomina simbòlicament a Maria, la qual sobre les ones i tempestes del món, il.lumina, orienta i consola els creients. Maria és representada sovint cenyida al cap per una corona d'estels.

Les estreles il.luminen l'obscur cel nocturn, simbolitzant la llum espiritual que penetra les tenebres. En il.luminar de nit la volta celest, representen la guia i el favor divins. L'estel de la Puríssima Xiqueta és de vuit puntes o raigs.

La Puríssima té el cap nimbat, és a dir, té el cap voltat pel darrere d'una circumferència d'or, avui gairebé imperceptible si no és de ben a prop, representant una aureòla.

El pare Manuel Fabregat va escriure una novena pròpia de la Puríssima Xiqueta, tenint en compte els emblemes que l'acompanyen. Fabregat explica així el criteri d'ordenació teològica que va seguir:

> «Quince son los emblemas que pintados como la imagen, la rodean por el de la tablita y que iremos indicando a medida que los vayamos presentando a la consideración. Para poderlos distribuir entre los nueve días de una manera la más conveniente y satisfactoriamente posible, me ha parecido mejor el clasificarlos en los tres órdenes siguientes: 1º los que pertenecen al simbolismo propio del Empíreo, los cuales siempre indican ministerios u oficios propios de su elevación divina; 2º en este lugar colocamos aquellos que pertenecen al firmamento y brillan sobre los símbolos tomados de las cosas terrenas y manifiestan su especial elección y singular ornato de su realeza celestial; y 3º los tomados de las criaturas que pueblan este mundo, como los árboles, plantas, etc. en este orden veremos que es siempre al compararla con los más hermosos y útiles, para elevarla y ensalzarla sobre ellos, sirviendo sólo de término comparativo en sus propiedades y cualidades. Y como, según Sto. Tomás, en los principales de estos árboles pueden significarse los seis

órdenes de los *bienaventurados*, la alabanza comparativa hace relación a los significado. Así, el cedro significa los ángeles por la sublimidad de su naturaleza... El ciprés,a los patriarcas y profetas por la suavidad de olor... La palma, a los apóstoles por el triunfo glorioso que reportaron a todo el mundo... El Rosal, a los mártires por la generosa efusión de su sangre... La Oliva, a los confesores por el óleo de su doctrina, por la mansedumbre y piedad... El Lirio o Azucena, a las Vírgenes por la delicadeza y altura de su pureza... Siendo en este caso el significado de que María fué exaltada sobre los Angeles, Patriarcas, Apóstoles y todos los santos. Además de las cualidades de cada planta se hace resaltar la singular prerrogativa de María y la virtud simbolizada por la planta para ser meditada por nosotros y copiada con el deseo de imitar a tan tierna Madre con nuestra verdadera devoción» (10).

L'estat de conservació de la petita taula sembla positiu, malgrat que no he tingut l'oportunitat d'examinar-la en detall, sols a través de reproduccions fotogràfiques i a peu d'altar. Només és de destacar un petit colp que va rebre al començament de la guerra d'Espanya, a l'altura de l'ull esquerre, entre la cella i el nas, i un altre en finalitzar les cames. Avui són pràcticament imperceptibles, la qual cosa ens fa sospitar que han estat dissimulats amb posterioritat.

Pel que fa a la seua atribució a Joan de Joanes, assenyalada breument en alguna publicació local (11), hem d'admetre que la taula pertany a l'escola pictòrica iniciada per Joanes i té un alt grau de qualitat. Però de cap manera és obra del mestre Joanes, com ja assenyalà encertadament

el franciscà Manuel Fabregat el 1942 (12). Per tal de comparar la Puríssima Xiqueta amb l'obra de Joanes, a més la Puríssima que es conserva a l'església de la Companyia de Jesús de València (13), cal tindre en compte una excel.lent còpia de taller que es conserva en la Col.lecció Rocamora a Sant Cugat del Vallés. Existeixen també les Immaculades de la parròquia de Sot de Ferrer i de la Col.lecció Borbó de Madrid, ambdues atribuïdes a Joanes per José Albi (14).

Si comparem aquestes quatre obres amb la taula de Benissa, arribem aviat a la conclusió que aquesta no és obra del mateix autor.

Els creixents lunars sota les Puríssimes de Joanes són molt grans si els comparem amb el de la Puríssima Xiqueta, més menut i discret. Els extrems de la lluna no semblen ací punxeguts. Les llunes de Joanes semblen falços esmolades que en qualsevol moment podrien ferir la Immaculada al mínim moviment.

És curiós també que la Puríssima Xiqueta porta la cintura cenyida per un cordó marró que sembla el de l'ordre franciscà.

Pel que fa als emblemes de la lletania lauretana, potser no seria gens difícil intentar determinar a través d'ells qui fou el mestre que la va pintar. La clau de l'enigma està en la Civitas Deis, a l'extrem inferior dret. La ciutat emmurallada mostra al seu recint unes cúpules abulbades que li donen un sabor exòtic i oriental. Joan de Joanes mai no hauria pintat una ciutat celestial com aquesta. Ell sentia passió per aquestes menudes arquitectures del fons del paisatge, amb un interés que podríem qualificar d'arqueologitzant, però sempre té com a punt de referència el paisatge romà, les ruïnes de l'antiga Roma. Joanes mai no pinta edificis de caire àrab oriental, com és el cas de la taula de Benissa.

Per tal d'intentar atribuir la xicoteta taula, caldrà cercan algun pintor que dins el moviment de l'estètica joànica, tinga cúpules abulbades en les petites arquitectures del fons. Haurà de ser un pintor doncs, que en lloc d'interessar-se per la campinya romana farcida d'enderrocs i edificis clàssics, s'ocupe de pintar ciutats orientals, una mena de Bagdads idealitzades, a l'estil de *les Mil i una nits*. Deixem la pista oberta als especialistes en la pintura de Joan de Joanes i el seu cercle.

La taula de la Puríssima Xiqueta estigué des del segle XVII a la lamentablement desapareguda església parroquial de Sant Pere, que era un edifici gòtic fortificat. D'allí passà a la Catedral de la Marina en inaugurar-se solemnement l'any 1929.

En juliol de 1936, als inicis de la guerra d'Espanya, la nova parròquia fou assaltada i l'antic relicari que emmarcava la pintura destruït. L'alcalde republicà pugué salvar la taula en l'últim moment, a pesar d'algun colp, i l'amagà provisionalment a l'arxiu de l'alcaldia, emparendant-la al dia següent en un mas que tenia al camp. En passar la contesa va retornar a l'altar major de la parròquia, passant abans uns dies a l'asil (15).

El relicari que actualment (16) emmarca la Puríssima Xiqueta es va fer l'any 1941 en estil neogòtic, tal i com

demanava la fàbrica del temple. És obra de l'orfebre de València En Manuel Orrico i Vidal. El pare Fabregat relata moltes històries (pàgs. 136-144) d'aquest nou relicari, d'entre les quals oferim el següent paràgraf:

> «Es, pues, este relicario una verdadera obra de arte digna de los talleres de la casa Orrico, una de las principales y más antiguas de Valencia, puesto que cuenta ya casi un siglo de existencia por haberse fundado en 1855 y es conocidísima por todas partes particularmente por todo el Reino de Valencia. Es esbelto, hermoso y de admirable presentación, de preciosas líneas y un conjunto de gótico rico que encuadra perfectísimamente con el nuevo templo, que cual rica concha ha de encerrar tan preciosa y admirable perla. Lleva por todo él esparcidos, y muy bien colocados, los emblemas de la Virgen, llamando la atención el emblema «Civites Dei» que lleva al dorso en la parte superior, que es un trabajo acabadísimo y afiligranado de plata repujada lo mismo que el escudo de Benissa que lleva sobre el pié en la parte anterior. Es todo él de plata repujada cuyo repujado es una filigrana» (17).

A l'arxiu parroquial es conserva un plànol gran —a tamany natural— d'un dels projectes preparatoris per al relicari. Un rètol hi diu: «Proyecto de relicario para la Puríssima». En un encuny ovalat que té imprés podem llegir: «ORFEBRERIA / DE IGLESIA / Agustín Devesa / Lepanto, 21 . VALENCIA».

Aquest projecte de relicari fou modificat profundament fins arribar al model final que ara podem veure a l'altar major. Es tractava, cal dir-ho, d'un relicari més gòtic —més ortodoxament gòtic— que el que s'arribà a concretar.

LA CATEDRAL DE LA MARINA

Abans de l'actual parròquia de la Puríssima Xiqueta, la vila de Benissa comptava amb una església parroquial gòtica fortificada, de greixuts murs i contraforts exteriors. Estava dedicada al patró del poble que és Sant Pere Apòstol. S'ubicava vora el portal d'entrada al poble. A la segona meitat del segle XIX un parell de llamps afectaren greument el campanar (18). El progressiu empitjorament de la fàbrica del temple, que personalment intuïm que no era pas tan desastrós com pretén la bibliografia, «aconsellà» de bastir una església nova més gran. El clergat benissenc a finals del XIX i principis del XX era nombrós i comptava amb recursos econòmics. La vella església de Benissa fou enderrocada al voltant dels anys quaranta, després d'haver estat maltractat el seu interior durant la guerra. El pare Fabregat (19) descrigué detalladament l'exterior de l'antic temple medieval. Ell l'havia conegut personalment a peu de mur al llarg dels anys. Més recentment, l'actual cronista de Benissa en Joan Josep Cardona, ha descrit el seu interior, a través de la visita canònica del cardenal Sancha Hervàs el 1984 (20).

El clergat de Benissa va dirigir la creació d'una Junta d'obres per tal de promoure la fàbrica del nou temple parroquial. Dª Clara Torres Orduña els cedí el solar i tot seguit s'engegà el projecte:

> «La Junta de Obras efectúa mediciones y asesorada pro Fray Maseo Company, hermano franciscano, encarga a Don Vicente Pascual arquitecto alcoyano, la confección de los planos oportunos. Los cuales, tras su aprobación, son puestos en práctica. Las medidas de la fábrica son de 56 metros de longitud por 29 en el crucero, y los cimientos tienen 14 metros en los más profundos y en los demás sobre unos 10.
>
> Las obras se hacían a peonadas voluntarias, salvo la compra de materiales y jornales de los albañiles. En lo que hoy es calle San Pedro se construyó una alberca para recoger las aguas de numerosos cántaros voluntarios y un profundo agujero recogía las mezclas de cal para fabricar el mortero.
>
> La primera piedra fue colocada el 19 de marzo de 1902 por el párroco de Benissa Dtr. Don José Zurita, y su ubicación no debe estar lejos de la esquina de la calle de San Pedro. La organización contable fue encargada a Mossén Francisco Cabrera Ortolá juntamente con la responsabilidad de allegar recursos, responsabilidad que conllevó en conjunto con sus compañeros de clero, y entre años de entusiasmo y otros de desfallecimientos llegamos al feliz curato de Don Vicent Buhigues Morell, hombre joven y de un empuje extraordinario logra, aunar esfuerzos y hace da la causa cuestión personal hasta lograr la total construcción del soñado templo. Fray Maseo Company, ya achacoso, deja la culminación de las obras en manos del maestro de obras de Mogente Don Adrián Vela, quién de feliz remate, tras veintisiete años de ingentes trabajos, a la colosal obra.
>
> Para la inauguración fué obligado el efectuar unas fiestas dignas como lo requería la ocasión y acordes con el esfuerzo realizado. (...) Los cronistas de la época recogieron datos de ellas y no se olvidaron de elogiar a José Serra Bertomeu y Saúl Cabrera operarios de la firma Ivars como artífices de arcos triunfales, ni la iluminación del templo a cargo de Pascual Arlandis, ni a Silvestre Ivars, autor del inteligente artilugio para la asunción de la imagen de la patrona a su camarín (21).

Segons el senyor rector em va dir, no es conserva a l'arxiu parroquial cap llibre de fàbrica del temple. Queden això sí, una sèrie de plànols d'altars i relicari que anirem referint més avant i que amablement ens permeté fotografiar. Tanmateix, hem vist amb posterioritat que Joan Josep Cardona, que deu de conéixer bé l'arxiu, enumera uns llibres de fàbrica i obreria dels anys 1901 i 1915, així com de l'Administració d'obres del nou temple de 1925, 2.on llibre, els quals no hem tingut l'oportunidad de localitzar (22).

Els plànols de la planta i alçat de l'edifici començat el 1902 no es conserven ja a l'arxiu. El disseny més antic

que hi trobem és el de la façana principal amb les dues torres, disseny que desgraciadament no es seguí fidelment, datat al 1903: «Proyecto de Iglesia Parroquial / para / Benisa / FACHADA PRINCIPAL». El signa Vicente Pascual a Alcoi el 1903 com ja hem dit i l'escala és d'1:100.

La figura d'aquest arquitecte alcoià, del qual no tenim a penes informació ni notícies de cap altre edifici, queda desplaçada per la de Company, el frare mestre d'obres. Caldria anar a Alcoi per tal de fer algunes averiguacions sobre el signat del plànols de l'església de Benissa.

Tanmateix, creiem que la tasca d'En Vicent J. Pasqual i Vidal es limitaria a signar uns plànols en gran part creació de l'emprenedor fra Company.

Gairebé a tota la bibliografia és citat com a fra «Maseo» o «Masseo» Company. És possible que es tracte d'una ena d'impremta que feu fortuna, car al llibre *Historia de Benigánim* és anomenat Mateo Company (23).

Fra Mateu Company, frare llec de l'orde franciscà, se'ns presenta com el darrer d'aquells frares mestres d'obres que des de l'època del romànic bastiren esglésies per tot arreu. L'hem localitzat dirigint les obres d'esglésies (totes neogòtiques) a Beniarrés, Canals i Benigànim. Caldrà fer un breu comentari de cadascuna d'elles.

A Benissa em van donar una pista, dient-me que l'església de Beniarrés era idèntica a la Catedral de la Marina. En realitat, sols tenen en comú l'estil i la distribució en planta. L'església de Beniarrés, de dimensions més reduïdes, té tres naus i creuer, amb cor elevat sobre la primera cruixia. Compta també amb capelles entre els contraforts i crida l'atenció el cimborri que il.lumina el creuer, que exteriorment està cobert per una cúpula de teula vidriada:

> «El plano se debe al arquitecto de Alcoy don Emilio Colomina. (...)
>
> El 25 de marzo de 1897 se colocó la primera piedra, sita en el centro del altar mayor (...)
>
> Un hecho providencial vino en auxilio de los hombres empeñados en tan ímproba labor; ocupaba el cargo de Provincial de la Orden Franciscana el docto y virtuoso varón, hijo del pueblo, Rdo. P. Camilo Tomás, que, llevado por su fervor e interés, envía para que dirija los trabajos, sin ningún estipendio, al Hermano franciscano Fr. Masseo Company.
>
> Su actuación resiste la más rígida crítica. Templo de estilo gótico, de traza impecable, con las características propias de su tiempo; más estilizado y severo que las grandes obras maestras de piedra y encaje elevadas en el medioevo, que son gloria de España: nuestras góticas catedrales.
>
> Sus características más sobresalientes son: mide su planta de pórtico a ábside 25 por 8 metros (nave central); crucero, 24 por 8; dos naves laterales o brazos, 14 por 4; presbiterio (emplazamiento del altar mayor, dedicado al titular San Pedro), 9 por 8; a los lados se encuentra la capilla de la Comunión y la sacristía*, donde las obras clásicas emplazaban la girola. En la confluencia de los arcos centrales o cruz se eleva airosa cúpula octogonal de unos 20 metros de altura, asentada sobre dichos arcos, que forman en sus pilastras cuatro artísticas pechinas. Sus bóvedas son de crucería, con bellos rosetones centrales en el punto convergente de sus nervios.
>
> Seis esbeltas columnas en la nave central nos muestran otras tantas capillas de las naves laterales.
>
> En los muros del fondo del crucero apreciamos dos bien conseguidas rosas talladas en piedra. Todos los altares son de primorosa talla y de estilo consonante con el templo; merece nuestra atención el púlpito, con su tornavoz de afilada aguja de base octogonal y fino vaciado.
>
> La fachada, con una torre en flecha, nos resulta incompleta, ya que en el plano aparecía su gemela, cuya base se elevó hasta la altura del templo. Tan portentosa obra se inauguró, en medio del entusiasmo que es fácil imaginar, el 15 de agosto de 1900.
>
> Tres años y cinco meses escasos duró su edificación...» (24).

La capella de les clarisses de Canals és força més menuda que l'església de Beniarrés. Té planta de saló amb una sola nau i un cor elevat sobre la primera cruixia. No disposa de capelles entre els contraforts, però s'hi va tindre la precaució de deixar a punt arqueries laterals apuntades per si en un futur es volia realitzar aquesta millora i disposar de capelles laterals. El disseny de la capella fou obra de fra Company, si bé sembla que ell ja no actuà com a mestre d'obres, possiblement per la seua avançada edat. L'espadanya es va concloure cap el 1925 (25).

La darrera església de fra Company que hem localitzat, de dimensions i estructura semblants a la de Canals, es troba a Benigànim. És la més rica i fascinant de totes. No li falta un detall. Consta d'una sola nau, amb capelles entre els contraforts, i un cor sobre la primera cruixia connectat amb tribunes. Per a acabar-ho d'adobar, al subsol hi ha la cripta familiar de la fundadora.

Aquesta valuosa església, avui sense culte i semiabandonada, formava part de l'antic asil, la infraestructura arquitectònica del qual està en una completa ruïna. Tanmateix, el temple es conserva magnígicament i ni tan sols té goteres. Es tracta, sense exageracions, d'una petita meravella del neogòtic valencià. Té l'atracció d'aqueixos edificis que en el fons foren bastits per un capritx, en aquest cas el de la fundadora, amb tota mena de luxes i detalls:

> «... Dedicado a la Virgen de los Desamparados, fué construido a expensas de la filantrópica señora doña Leonor Ortiz, al lado mismo de su casa de la calle de Valencia, que quería destinar a instituto de caridad. El lujosísimo templo, unido a su casa, recaía a la calle de Torres, y fué verdadera maravilla de arte gótico y una filigrana en todos sus detalles.
>
> La obra comenzó a edificarse el 11 de abril de 1910, y se inauguró, felizmente terminado, en 24 de octubre de 1912, por el excelentísimo señor Guisasola, arzobispo de Valencia y luego cardenal primado de España, asistiendo el valenciano doctor don Juan Bautista Benlloch, obispo de la Seo de Urgel.
>
> Dirigió la arquitectura del templo el práctico e inteligente lego franciscano fray Mateo Company, a cuya pericia deben muchos pueblos de la región la construcción de sus templos; y la parte decorativa estuvo a cargo del artista barcelonés don Juan Riera, que falleció antes de terminar su afiligranada obra. La fábrica de la obra fué toda de piedra blanca y de talla dorada en su interior, con derroche de mármoles y metales en su ornamentación. Una elegante galería gótica recorría todo el interior del templo, con su espacioso coro para las religiosas y ancianos.
>
> Su altar mayor, dedicado a la Virgen de los Desamparados, talla de exquisita ejecución, ostentaba, a ambos lados de la imagen de la Virgen, las de Santa Rosa y Santa Leonor, en recordación familiar. Al centro del altar, en primer plano, un hermoso sagrario-tabernáculo completaba su ornamentación. Además del altar mayor poesía la iglesia ocho capillas laterales, cuatro a ambas partes, que en nada desmerecían de la riqueza del altar mayor. Entre ellas distinguíanse las capillas-altares del Cristo, Oración del Huerto, Virgen de los Dolores y San Francisco, siendo autores de toda la artística imaginería los escultores fray Ezequiel Monzó, venerable lego franciscano; Pastor, Riera y Cervera. Las ropas litúrgicas, los magníficos ternos, el riquísimo paño fúnebre y el imcomparable manto de la Virgen de los Dolores, que era todo un trenzado de oro, fueron obras delicadísimas de las religiosas Oblatas de Alacuás y de doña Carmen Campillo. La instalación eléctrica era espléndida, con profusión de hermosas arañas.
>
> Debajo de la iglesia, doña Leonor Ortiz hízose construir un soberbio panteón, donde fueron trasladados sus difuntos familiares, y reservando un sarcófago para sí misma. El valenciano Pascual Liern, marmolista de reconocido mérito, fué quien ejecutó la obra de la cripta-panteón, hermanando la riqueza con la más depurada ejecución.
>
> Años después se hizo la consagración de la referida iglesia, cuya solemnidad estuvo a cargo del obispo de la Seo de Urgel, doctor don Juan Bautista Benlloch muy vinculado a la casa de la señora Ortiz (26).

En resum, trobem sempre fra Company atrafegat en obres religioses neogòtiques. La mà dels franciscans sol estar-hi al darrere, promovent el renaixement del vell art ogival.

En la fase final decorativa de la Catedral de la Marina ja no va intervindre com a mestre d'obres fra Company, sinó el moixentí N'Adrià Vela.

Vela havia treballat com a mestre d'obres a la darrera fase de l'església parroquial del seu poble: Moixent, a la penúltima dècada del segle XIX. No deixa de ser curiós que Benissa, Beniarrés i Moixent tenen el mateix patró: Sant Pere Apòstol.

La primera pedra de l'església de Moixent es va col.locar el 31 de març de 1881. Van intervindre dos arquitectes: el primer any En Manuel Casesnoves, succeït per N'Antoni Ferrer fins la conclusió de la fàbrica.

Els mestres d'obres van ser succesivament: Francesc Estruch, Manuel Marçal, Baptista Tortosa d'Ontinyent i a finals del 1885 fins la conclusió de les obres, Adrià Vela (27), el qual substituí fra Company en la finalització de la Catedral de la Marina.

Les obres de la parroquial de Moixent finiren amb la benedicció del temple el 23 de setembre de 1889.

No es tracta en aquest cas d'una construcció neogòtica, sinó d'un edifici força eclèctic, en el qual tenen cabuda elements arquitectònics i decoratius de diversos neos: neogòtics, neorromànics, neobizantins, neoclàssics, neobarrocs, etc. El conjunt, recentment restaurat, no deixa de tindre un aspecte divers i sorprenent, cridant especialment l'atenció l'exòtica torre-campanar.

L'arquitectura neogòtica valenciana és a hores d'ara un camp encara verge per a l'investigador (28). Aquest fet és comprensible si es té en compte que encara tenim pendent fer un estudi profund i exhaustiu de la nostra arquitectura gòtica medieval.

A primer colp d'ull, potser semblarà que dins de l'arquitectura valenciana, aquest camp no te apenes importància, però hi ha més edificis dels que creiem, alguns d'ells magnífics i de proporcions considerables, com aquesta «Catedral de la Marina» a Benissa.

El neogòtic valencià és ben tardà en comparació a la Gran Bretanya o França. Prolifera a la 2ª meitat del segle XIX, escampant-se progressivament fins els anys trenta del segle XX. Són precisament les esglésies neogòtiques bastides al llarg de les tres primeres dècades del present segle, les més ambicioses dins de l'estil. Així, les dimensions de la Catedral de la Marina (1902-1929), són comparables amb les de dues grans esglésies neogòtiques de la ciutat de València: la basílica dominicana de Sant Vicent Ferrer (1906-1921) junt al mercat de Colom (29), i l'església de Sant Joan i Sant Vicent (1905-1916), ambdues de l'arquitecte En Francesc Almenar (30).

El neogòtic valencià, modest en un principi, ens sorprén amb aquestes tres grans esglésies, aixecades a la manera de tres petites catedrals. Totes tres es bastiren durant el primer quart de segle i llevat de diferències essencialment decoratives, tenen un mateix esperit que persegueix la recreació d'un espai gòtic que aclapare l'espectador. N'Eduard Mira comentava, en una entrevista a la premsa diària, el fet que aquella gent construia en neogòtic perquè volia. Ho feien lliurement car tenien camp on triar entre un bon grapat d'estils artístics neos... (31). Es trac-

tava doncs de l'afirmació d'un acte de voluntat, darrere del qual s'amagava allò que es volia arribar a ser. Hi havia potser, un estat latent d'espiritualitat incòmoda o violentada per la industrialització i el trastorn de l'antiga vida tradicional.

Pel que fa a la fàbrica de l'església de Benissa és de pedra i maçoneria. Els romans en deien *opus incertum*, que traduït a romanç pla, vol dir que la Catedral de la Marina està construïda amb aigua, arena, calç i pedra sense treballar o treballada toscament, d'aparell irregular. Aquest ús de la pedra és freqüent en les construccions populars de la Marina, tant a les cases del pobles, com en alguns masos. A les torres-campanar i la façana principal, així com a la franja inferior de la façana lateral, s'utilitzà pedra de carreu (32).

La façana principal no segueix totalment el projecte de 1903, més ambiciós, segons el plànol conservat a l'arxiu parroquial, especialment pel que fa als dos campanars, que eren octogonals i d'una estètica més atraient que els actuals. Són precisament els fonaments que sostenen aquesta façana i les torres, els més profunds de tota la construcció:

> «Los cimientos de la gran fábrica alcanzan de diez a quince metros de profundidad siendo la parte delantera donde descansan las dos torres-campanarios los más profundos. (...) Está construida nuestra iglesia con arena, cal y piedra. Con la ayuda y colecta semanal de todos los benisenses. Cuentan los que vivieron en aquella época que cuando se descargaba la cal para hacer la argamasa, se recorría el pueblo haciendo sonar una campanilla, para que la gente llevara agua, cosa que hacían todos, hombres, mujeres y jóvenes sin distinción alguna, pues sabido es que Benisa no gozaba del servicio de agua que tiene hoy en día. (...) Son en total unas veinte columnas las que sostienen la gran mole del templo tan conocida como la Catedral de la Marina, en la fachada principal y en sus extremos dos grandes torres-campanarios hacen guardia a la misma con una altura que sobrepasa los treinta metros. (..)
>
> ... Para las bodas de plata de la inauguración con gran esfuerzo se levantaba la segunda torre-campanario (...) (33).

Les noces d'Argent van ser el 1979 i aquest nou campanar, el de l'esquerra, seguí les traces del construït inicialment. A començaments de la dècada del vuitanta, es va procedir a completar l'articulació de la porta principal amb la rosassa calada del capdamunt, segons el plànol actual conservat a l'arxiu, el qual pren com a model l'antic projecte del 1903. És interessant destacar l'articulació cromàtica que ha donat a la façana la pedra més obscura de les arqueries cegues que connecten el timpà de la porta amb la rosassa.

Les campanes s'allotgen a la torre cantonera en els arcs apuntats. En ambdues torres, aquests finestrals van protegits per uns ampits de pedra calada. Les campanes actuals són posteriors a la guerra, excepte la de Sant Pere que no desaparegué perquè servia per donar el senyal horari. Les campanes anteriors pertanyien en l'antiga església gòtica. Els noms de les actuals, per ordre de tamay, de major a menor són: Puríssima Xiqueta amb 1.133 Qgrs., Sant Pere, Santo Josep amb 333 Qgrs., i la més menuda Sant Francescs d'Asís, que pesa 120 quilograms (34).

Està previst de cobrir el cim de les torres amb cuculles de fusta, flanquejades per les quatre agulles de pedra que les esperen als angles.

La porta principal sembla inacabada, comparant-la amb la del disseny de 1903. Li falta al timpà l'arquivolta lobulada i l'estàtua de Sant Pere amb bàcul. No hi ha tampoc uns petits pinacles que hi completaven la decoració. A més a més els capitells dels baquetons es quedaren sense esculpir, mostrant una massa rectangular de pedra que no hi té cap sentit.

La façana lateral recau a un carrer, fent-hi angle la torre més antiga, la del rellotge. En ella s'obre una porta lateral, emmarcada en una motlura conopial. Els petits capitells també estan inacabats. Més enllà de la porta secundària recau el tester dret del trasepte, decorat amb un motiu d'arqueries cegues que emmarca una rosassa. Junt al transepte està instal.lat el cos de la sagristia, amb dos pisos. El superior és destinat actualment a guarderia i té accés directe a l'arxiu a través d'un reixat. L'arxiu esta situat al pis superior del reraltar sobre el petit museu parroquial. La seua coberta és de creueria, amb arcs torals i formers que descansen sobre permòdols.

Des de qualsevol de les dues torres, hom pot albirar magníficament el cimborri i tota la major part de la teulada. Les teules són rectangulars, d'aqueixes que s'enganxen unes amb les altres i és freqüent veure-les cobrint les estacions de ferrocarril.

Els arbotants són d'aspecte macís i bastits en pedra. Un conjunt de pinacles volteja la teulada de la nau central, la del transepte i la del prebisteri, sense tindre cap funció de contrarrest, simplement com un ornat més.

El cimborri està bastit en formigó armat per a més seguretat, perquè sempre és una peça compromesa en la construcció d'esglésies. A l'Edat Mitja era relativament freqüent que se'n caigués algun de mal construït. Està coronat per un ampit calat i pinacles que oculta la teulada que el cobreix. Unes gàrgoles estereotipades que denuncien llur procés de fabricació industrial desaigüen la seua teuladeta.

El parament octogonal del cimborri està perforat per vuit finestrals gòtics de doble mainell i traceries, l'estil de les quals s'alterna d'una finestra a l'altra. Aquests finestrals estan emmarcats per unes motlures, a manera de nervis ogivals, que fan peu sobre permòdols a l'altura dels capitells dels mainells.

Retornant a la porta principal de l'església, entrem a l'interior. El vestíbul de fusta, obra molt recent, és gran i magnífic. El seu estil és addient al de la fàbrica del temple. La seua porta frontal és molt gran, emmarcada per un arc escarser. Les dues laterals són més menudes, amb una motlura conopial. L'enteixinat del sostre conforma un estel de vuit puntes, il.luminat al centre per un plafó.

En traspassar el vestíbul ens trobem amb una església capaç, de tres naus i capelles entre els contraforts. La nau central és més alta que les laterals, per tal de permetre que una sèrie de finestrals la il.luminen directament. Al fons, en el presbiteri, s'hi destaca l'altar major, intuint-se una mica més avant la nau del transepte, il.luminada

al seu bell mig pel cimborri. Per tot arreu les voltes de creueria articulen l'espai harmoniosament, incitant-nos a caminar per tal de variar els angles de visió.

No més entrar a la dreta hem trobat la pica d'aigua beneïda. Té la tassa de marbre rogenc i el peu de marbre groguenc. Possiblement ambdós marbres provenen de la pedrera del Buixcarró a Barxeta. Aquesta pica estava a l'església vella i té gravat l'any: «Año 1876».

De seguit veiem al mur unes manisetes modernes que assenyalen les dates d'iniciació i acabament del temple, amb un record per a tots aquells que hi contribuiren, dissortadament redactat en espanyol:

A LA MEMORIA Y GRATITUD DE
NUESTROS MAYORES, QUE POR SU
FE CRISTIANA EN LA PURÍSSIMA
XIQUETA COLOCARON EL 19 DE
MARZO DE 1902 LA PRIMERA PIEDRA
DE ESTE TEMPLO, LO INAUGURARON
EL 29 DE JUNIO DE 1929 Y
CORONARON A SU PATRONA EL
25 DE ABRIL DE 1954
EL PUEBLO DE BENISSA CON MOTIVO DE ESTA
EFEMERIDES
22 DE ABRIL DE 1979

A la segona capella de la dreta s'obre la porta d'accés secundari. En les dues capelles immediates, sense interés artístic, trobem en una el Natzaré i les Ànimes del Purgatori i en l'altra la Immaculada i una Sta. Teresa xicoteta. Aquesta capella s'obre a la nau del transepte, on trobem l'esplèndid altar neogòtic de Crist Rei. Una rosassa calada el corona. És obra de Benjamín Suriá (35). A la seua esquerra veiem l'escut dels Andrés, amb aspes, estreles i el cap d'un moro amb turbant sobre un pont. A la dreta, l'escut dels Torres, composat per cinc torres daurades sobre camp d'atzur i bordura daurada (36).

La nau del creuer té accés directe a la sagristia a través d'una porta molt alta d'arc apuntat i de timpà buit.

Si mirem enrera la nau lateral que hem travessat adés, ens adonarem que les seues claus de volta de creueria són daurades. Paga la pena també desfer unes quantes passes per tal d'admirar el púlpit. S'accedeix a la trona, que no té tornaveu, per una escaleta de barana calada.

L'interior del cimborri i les quatre trompes que el sostenen són l'espai de decoració més exquisida de tot l'edifici. I cal dir que els detalls decoratius arquitectònics no abunden en aquest temple, de gust auster. El luxe, els detalls i la decoració es concentrem ací, oferint un conjunt elegant i atraient. Les trompes i la cornisa octogonal que corre sobre elles ofereixen una decoració profusa, pròpia del gòtic final, quasi plateresc. A l'angle còncau de les trompes, conformant una espècie de capitell que corona una columneta fasciculada adosada, tenim els emblemes dels quatre evangelistes: el bou (Lluc), el lleó (Marc), l'àguila (Joan) i l'àngel (Mateu). Aquestes figures estan acompanyades d'uns retolets que sembla que no tenen cap inscripció.

Potser cal dir ara i ací, a l'eix que articula la planta i l'alçat de tot l'edifici, que l'església té una orientació invertida a la medieval, amb la capçalera al Sud i els peus al Nord.

Als vuit angles de l'octogon del cimborri, uns àngels d'ales semiobertes serveixen de permòdols a l'arranc dels nervis que conflueixen en la clau de volta. Aquesta és daurada, amb un cercle blau al centre, el qual serveix de fons a una M coronada en relleu que té una perla al bell mig. Al.ludeix al nom de Maria. La clau té una forma elaborada i estranya, com si fos el timó d'una nau.

Uns altres vuit nervis més prims que també conflueixen en la clau, provenen no dels àngels sinó dels finestrals que s'obren al cimborri. Aquests finestrals estan protegits per vitralls que matitzen la llum, amb una estètica en conjunt, molt del gust dels anys 20-30. Al centre dels vitralls es veu alguns dels emblemes de la lletania lauretana: el sol, la font, el xiprer, la porta del cel, la torre, el cedre, la rosa i la palmera.

Al paviment de la nau central, en la part immediata al creuer, llegim la següent inscripció en una làpida:

1875 1936
D.O.M.
YACE AQUÍ
EL RDO. SR. D. VICENTE BUIGUES
MORELL
CELOSÍSIMO CURA PÁRROCO E INSIGNE
PROPULSOR DE LAS OBRAS DE ESTE TEMPLO
LOS HIJOS DE BENISA LE RECUERDAN COMO
BIENHECHOR Y LE LLORAN COMO PADRE
R.I.P.
29 JUNIO 1944

Més avall hi ha un altre soterrament:

M RIP
1871 1957
AQUÍ YACE
EL REVERENDÌSIMO PADRE
FRAY MELCHOR DE BENISA
EX MINISTRO GENERAL DE
LA ORDEN CAPUCHINA
CONSULTOR DE LA SAGRADA
CONGRECACIÒN DEL
RITO ORIENTAL
HIJO PRECLARO DE ESTA VILLA
POR SU INICIATIVA FUE
EDIFICADO ESTE TEMPLO
PREDICADOR DE FAMA UNIVERSAL
POR LAS VIRTUDES SERÀFICAS
QUE ADORNABAN SU ALMA
Y POR LA AUREOLA DE CIENCIA
SIN IGUAL QUE FUE GLORIA Y PREZ
DE LA ORDEN CAPUCHINA Y DE
TODA LA IGLESIA CATÒLICA
29 AGOSTO 1957

El prebisteri està cobert per un tram de creueria més la ramificació dels nervis del tester poligonal. S'il.lumina mitjançant set finestrals d'un mainell i traceries. Un gran llum metàl.lic hi penja al centre i dos més menuts es sostenen als murs laterals gràcies a uns braços de ferro. Els tres llums són d'un regust més aviat tipus anys vint que no pas medievalitzant. Sota el llum de la dreta s'obre una porta a la sagristia. Aquesta porta té una estètica inspirada en algunes portes de la Llotja de València. Al mur esquerre del prebisteri hi ha una altra porta bessona, però cegada.

El retaule actual de l'altar major és posterior a la guerra, inspirant-se molt lliurement en l'anterior dels anys vint. A l'arxiu es conserva el disseny d'una proposta no realitzada, en un neogòtic barroquista i fastuós.

Al centre del retaule actual està la fornícula de la Puríssima Xiqueta, flanquejada per un parell d'àngels que representen a aquells dos peregrins de la llegenda que arribaren a Benissa portant la taula. A l'esquerra tenim Sant Pere Apòstol amb les claus, patró de Benissa. Està flanquejat per un parell d'àngels pintats, d'aspecte modernista. El retolet del de l'esquerra diu: «SICVT OLIVA SPECIOSA CEDRVS». I el de la dreta: «O QVAM PVLCHRA EST CASOR GENERATIO».

A la dreta de St. Pere hi ha un altre sant amb gaiata i corona (?) a la mà, que no sé si serà Sant Joaquim, Sant Pere Màrtir o qui.

A la destra de la Puríssima Xiqueta tenim primer una santa amb un llibre obert amb caracters hebreus a les mans. No sé si serà Santa Anna, per allò de que fes parella amb St. Joaquim, ambdós pares de la Mare de Déu i immediats a ella en l'altar. Pel llibre pot ser Santa Caterina o Sta. Eulàlia. A la dreta, entre dos àngels, veiem clarament Sant Antoni Abat, amb gaiata, llibre obert i porquet. El retolet o filacteri de l'àngel de l'esquerra diu: «PLANTATIO ROSAE SICVT LILIVM». I l'altre. «VAS ADMIRABILI OPVS EXCELSI».

Sota la fornícula de la Puríssima Xiqueta corre una altra inscripció: «GRATIAS AGIMVS TIBI PROPIS GLORIAM TVAM DOMINE». Al davant, un exhuberant templet en forma de xicotet baldaquí serveix com a sagrari.

També les dues portes que s'obren en l'altar tenen inscripcions. La de l'esquerra, té una rosa en un escudet, tot dient: «AÑO JUBILAR DE LA Sma. VIRGEN MCMLIII - MCMLIV / BODAS DE PLATA DE LA INAUGURACIÓN DE ESTE TEMPLO». La porta de la dreta crec recordar que tenia un lliri en l'escudet, no ho sé cert, i diu: «CORONACIÓN PONTIFICIA DE LA PURÍSIMA XIQUETA MCMLIV».

Finalment els àngels centrals tenen aquestes inscripcions: Esquerra: «TANTVM ERGO SACRAMENTVUM VENEREMVR CERNVI»; Dreta: «TIBI POST HAEC FILI MI VLTRA QVID FACIAM».

A cada extrem del prebisteri hi ha un cadiram de fusta, de quatre «misericòrdies» cadascun.

A l'esquerra del presbiteri s'hi afegeix la capella de la comunió. Té accés pel transepte, a l'altura de la nau lateral, articulant-se amb ella a través d'un alt arc apuntat. Aquesta capella deu de tindre unes dimensions semblants a la abans citada de Benigànim. Les finestres amb mainell que la il.luminen des de dalt recorden una mica les tribunes de la de Benigànim, però no es pareixen en res. També els arcs formers cecs recorden llunyanament la capella de les monges de Canals, però ací les columnetes adossades que «sostenen» els arcs torals no arriben fins a terra i moren en permòdols fantàstics de fullam.

El tester de la capella és pla i està ocupat per l'altar del Crist. En l'arxiu parroquial es conserva un disseny de l'any 1939 per al nou altar d'aquesta capella, el qual no arribà a portar-se a terme: *«Proyecto del altar de la capilla de la comunión de la Iglesia parroquial de Benisa. Hecha la reforma indicada por la Comisión de A. S. se autoriza. Valencia del Cid, 12-XII-1939. bdv. Sr.* (Bodilla?)».

A la banda dreta de l'altar hi ha una porta apuntada que dóna pas al reraltar, convertit avui en dia en un petit museu parroqial. Té volta de creueria que descansa sobre permòdols daurats. Recordem que sobre aquesta estança es troba l'arxiu, d'idèntiques proporcions.

Els fons més importants del petit museu estan constituïts per diverses robes de culte anteriors a la guerra, conservades a un armari acristal.lat, i un parell de pintures antigues sobre taula (segle XVIII?). Sembla que servien com a portes d'altar, perquè s'adverteixen de seguida les marques que deixaren les xarneles. Segurament protegien algun altar de l'antiga església. Potser es tracta de Sant Joaquim i Santa Anna envoltats pels angelets. Per la postura contraria d'ambdues figures, al mig hi aniria una altra taula o imatge, segurament la Mare de Déu.

Retornem de bell nou al transepte. Entre els dos confessionaris, d'estil neogòtic popular, hi ha l'altar de Sant Josep fuster i una Mare de Déu del Carme menuda. Seguint per la nau lateral immediata, tenim en primer lloc la capella de Santa Clara, amb un retaule neogòtic en el qual llegim la següent inscripció: *«Desligadme, os ruego de mis culpas; pero / no de imitar a Nuestro Señor Jesucristo».* Uns angelots sostenen cadascun un escut. El de l'esquerra és del llinatge Abargues: un parell de botes blaves sobre camp daurat. El de la dreta és l'escut dels Torres-Orduña: cinc torres daurades sobre camp d'atzur, en disposició i forma idèntica a l'escut descrit en l'altar de Crist Rei.

La capella següent és la de Sant Antoni i l'Assumpta. La que continua, té un altar neogòtic més senzill que tots els anteriors, amb la Mare de Déu i el Xiquet al braç, guardats tots dos per una parella d'àngels, els quals són d'inspiració prerrafaelista.

La darrera capella és la de Sant Miquel i una altra Mare de Déu.

Pel que respecta al cor elevat, s'hi accedeix per l'escala del campanar més antic. Es sustenta sobre tres arqueries apuntades que s'aboquen a la nau central. Un ampit calat l'emmarca, mentre que la rosassa de la façana principal l'il.lumina. L'orgue de tubs és obra del mestre En Joan Rogent i Masó, fet a expenses del marqués d'Olérdola, l'escut del qual té treballat en fusta.

Quant a la decoració dels capitells, permòdols, cornises, etc., és tota feta a motle. En algun permòdol de les arqueries que s'obren a la nau central des de les laterals, podem veure grius o bestioles fantàstiques, merament decoratius, sense cap significat iconogràfic.

L'estructura de la coberta pateix d'humitat en algunes zones per causa de nombroses goteres. Un altre inconvenient és la precarietat de la il.luminació elèctrica en les tres naus, de baix voltatge (125 v.v.) i molt antiga.

NOTES I BIBLIOGRAFIA

(1) Mossén ANDRÉS DE SALES FERRI CHULIO al seu llibre *Santa María en la Diócesis de Valencia*, Sueca 1988, p. 37, cita una sèrie de publicacions sobre la Puríssima Xiqueta, de les quals no hem pogut consultar-ne cap. Tanmateix, les citem a continuació per l'interés que poden tindre en futurs estudis més exhastius:
—FABREGAT MORALES, Manuel, O.F.M., *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942.
—FERRANDO, Antonio, *Recopilación de hechos tradicionales de la Purísima Chiqueta, patrona de Benisa*. València, 1924.
—FURIÓ Y SÚAREZ, Agustín, *Sucesos tradicionales concernientes a la Purísima Pequeña, Patrona de Benisa*. Alacant, 1879.
—*Reglamento de la Gran Asociación de Hijos de la Purísima Chiqueta*, s.l., s.a.
—*Novena a la Purísima Chiqueta, Patrona de la Villa de Benisa...* València, 1940.

(2) CHABÁS, Roque, *EL Archivo*. Edició facsímil. Alacant, 1985. Tom I, p. 15. Dénia, 13 de maig de 1886. Any I, núm. 2.

(3) FABREGAT O.F.M., M.R.P., Manuel, *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, pp. 47-50.

(4) CAPÓ, Bernat, *Benissa, crónica de un pueblo*. Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Benissa, 1983, pp. 52-55.
No es tracta d'un retaule, sinó d'una sola taula menuda.

(5) FABREGAT O.F.M., M.R.P., Manuel, *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, pp. 58-59.

(6) FABREGAT O.F.M., M.R.P., Manuel, *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, p. 60.

(7) SANTONJA, Pere, «El franciscanisme a Benisa i a la Corona d'Aragó», *Festes Puríssima Xiqueta. Benissa, abril de 1986.*

(8) CEBRIAN I MOLINA, Josep Lluís, «El misteri de la creu de Sant Josep». *Falla Ferroviària. Xàtiva, 1987.*

(9) Vegeu *Ap 21, 12-14* i *Ap 22, 1-2*.

(10) FABREGAT O.F.M., M.R.P., Manuel, *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, pp. 125-6.

(11) «La Puríssima Xiqueta, ¿obra de Joan de Joanes?». *Tercer Centenari de la Puríssima Xiqueta. Abril 84.*

(12) FABREGAT O.F.M., M.R.P., Manuel, *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, pp. 50-52.

(13) Podeu consultar una bona reproducció en color de 21 × 14 cm. a la «*Historia del pueblo valenciano*» del diari *Levante*, fascicle núm. 24: «Sociedad y cultura en el siglo XVII», p. 488.

(14) ALBI, José, *Joan de Joanes y su círculo artístico*. Institut «Alfons el Magnànim». Tom II, pp. 109 i 238-241.

(15) FABREGAT O.F.M., M.R.P. MANUEL: *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, pp. 8-10.

(16) Sobre els antics relicaris i alguns gravats, podeu veure a més del llibre del pare Fabregat (pp. 65-76) els següents articles:
—FERRI, Rvdo. Andrés de Sales, «Iconografía popular en honor a la Puríssima Xiqueta». *3er Centenari de la Puríssima Xiqueta. Benisa, abril 84.*
—FABREGAT O.F.M., Manuel, «Patronazgo de la Puríssima Xiqueta». *Festes Puríssima Xiqueta. Benissa, abril 1983.*
—GINER MONTSERRAT, Juan (Cronista Oficial de Xaló), «Pequeña historia de un grabado de la Puríssima Xiqueta». *Benissa, Fiestas Patronales. Abril 1975.*

(17) FABREGAT O.F.M., M.R.P., Manuel, *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, p. 141.

(18) CARDONA IVARS, Juan José (Cronista Oficial de la Vila de Benissa): «La catedral de la Marina, su construcción e inauguración».

(19) FABREGAT O.F.M., M.R.P., Manuel, *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, pp. 29-30.

(20) CARDONA I IVARS, Joan Josep, «La parròquia de Benissa». *II Premis «25 d'abril»*. Benissa, 1982, pp. 17-19.

(21) CARDONA IVARS, Juan José, «La Catedral de la Marina, su construcción e inauguración».

(22) CARDONA I IVARS, Joan Josep, «La parròquia de Benissa». *II Premis «25 d'abril»*. Benissa, 1982, p. 33.

(23) *Geografía e Historia de Benigànim*. Impremta Marbau Xàtiva, p. 201.

(24) GOZÁLBEZ, José, «La iglesia de mi pueblo». *II Centenario de la Virgen Stma. de la Cueva Santa*. Beniarrés, 1984.
En sentit invertit al de l'església de Benissa: la sagristia a l'esquerra del presbiteri i la capella de la comunió a la dreta.

(25) ARNAU PALOP, Ramón, *Real Monasterio de Santa Clara Canals*. Impremta Maral. Canals, 1987, p. 31.

(26) *Geografía e Historia de Benigánim*. Impremta Marbau Xàtiva, pp. 201-2.

(27) *Aleluya. Parroquia de San Pedro Apóstol-Mogente*. Núm. extraordinari. Noces de Diamant del Temple Parroquial. Moixent, 1889-1964.

(28) Per a una introducció a l'arquitectura neogòtica mundial, recomanarem un parell de llibres fàcils de trobar:
—HITCHCOCK, Henry-Rusell, *Arquitectura de los siglos XIX y XX*. Manuals d'Art Càtedra. Madrid, 1985.
—HONOUR, Hugh, *El Romanticismo*. Alianza Forma, núm. 20. Madrid, 1986.

(29) MARTÍNEZ ANDRÉS, Felisa, «El templo de San Vicente Ferrer: un ambicioso proyecto neogótico de la arquitectura conventual valenciana: *Saitabi*, XXXVII. València, 1987, pp. 247-254.

(30) BENITO GOERLICH, Daniel, *La arquitectura del eclecticismo en Valencia. Vertientes de la arquitectura valenciana entre 1875 y 1925*. Premi Senyera, 1981. Excm. Ajuntament de València, 1983, pp. 141-2, 126-7.

(31) *Levante*. Dissabte, 11 de febrer de 1989, p. 62:
—¿Te fijas en la arquitectura de hoy?
—Me atrae también, pero lo que reivindico es el revival neogótico. Si lo hicieron es porque querían... Coinciden con Prusia, Londres o Barcelona. El neogótico explica más lo que queremos ser. El gótico se hizo en su momento porque era obligado...».

(32) Sobre el treball de la pedra a la Marina i l'obra dels mestres pedrapiquers dels segles XIX i XX, vegeu el llibre:
—PÉREZ I IVARS, Ricard; IVARS I PÉREZ, Josep, *La Xara, un poble del segle XIX*. M.I. Ajuntament de Dénia, pp. 60-76.

(33) ORTOLÁ TENT, Joaquín, «Hace cincuenta años nuestro templo parroquial». Aquest article que em passaren fotocopiat deu de ser del *llibre de festes de 1979*.

(34) FABREGAT O.F.M., M.R.P., Manuel, *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, pp. 136-7.

(35) *Templo Parroquial de Benissa*. Fullet turístic editat per la parròquia amb la col.laboració de l'Ajuntament.

(36) Sobre aquest escut i llinatge, vegeu el llibre de:
—CAPÓ, Bernat, *Benissa, crónica de un pueblo*. Comissió de Cultura. Ajuntament de Benissa, 1983, p. 28.

(37) Vegeu una fotografia del retaule anterior a la guerra en el llibre de:
—FABREGAT O.F.M., M.R.P., Manuel, *Benisa y su patrona, la Purísima Chiqueta*. València, 1942, p. 121.